

Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, ***Ex Caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*** (Hilversum: Verloren, 2010, 1195 pp., ISBN 978 90 8704 153 3).

Vrouwelijke religieuzen zitten in het verdomhoekje. Tenminste, als we de auteurs van het in 2010 verschenen *Ex Caritate* mogen geloven. ‘Over zusters bestaat een rijke, maar eenzijdige beeldvorming’, schrijven zij. ‘In reclameboodschappen en populaire films [...] verschijnen zusters als wereldvreemd, met name op seksueel gebied, religieus-zweverig of juist als vals en vilein’. De auteurs van dit reusachtige naslagwerk hebben zich als opdracht gegeven deze beeldvorming te weerleggen. Ze hebben de geschiedenis van negentig Nederlandse actieve vrouwencongregaties in beeld gebracht, waaraan op hun hoogtepunt bijna dertigduizend nonnen verbonden waren, en beslaan daarmee vrijwel het gehele palet aan vrouwelijke kloosterordes die zich – anders dan hun contemplatieve zusters – actief met liefdadigheid hebben beziggehouden.

In twee delen behandelen de auteurs eerst het werkveld van de zusters en daarna het kloosterleven zelf. Ieder hoofdstuk behandelt een thema ‘van begin tot eind’. Deel I behandelt achtereenvolgens opvoeding en onderwijs, verpleging, zorg voor hulpbehoevenden (bejaardenzorg, psychiatrische verpleegkunde, opvang voor kinderen, thuishulp en wijkverpleging, gezinszorg en maatschappelijk werk) en de missie. Beschreven wordt welke betekenis de zusters hebben gehad voor de ontwikkeling van het maatschappelijk leven in Nederland. In het hoofdstuk over onderwijs en de opvoeding laten de auteurs bijvoorbeeld zien dat religieuzes een grote bijdrage hebben geleverd aan de ontwikkeling van het katholieke zelfbewustzijn. Ze waren betrokken bij de Schoolstrijd en stonden mede aan de wieg van het huishoudonderwijs en het montessorionderwijs. Alleen al getalsmatig waren zij voor de genoemde vakgebieden van groot belang. Kennis haalden zij vaak uit het buitenland, onder andere via de bestaande congregaties waaraan zij zelf soms verbonden waren. De afnemende betekenis van de zusters in dit werkveld vanaf de jaren zestig wordt ook uitgebreid beschreven; hun manier van leven paste niet meer bij wat de maatschappij van onderwijzeressen en opvoedsters verwachtte.

Een vergelijkbare opzet kenmerkt de andere hoofdstukken in deel I. In hun pogingen de invloed van de vrouwelijke religieuzen op juiste waarde te schatten en te ontdoen van eerder genoemde clichébeelden, gaan de auteurs echter soms wel wat ver.

Dit wordt het beste geïllustreerd aan de hand van de passage over de krankzinnigenverpleging in hoofdstuk 4. Uit de literatuur blijkt dat de geschiedschrijving het werk van religieuzes in de krankzinnigenverpleging negeert of stereotypeert, aldus de auteurs. Als voorbeeld noemen zij Klijn uit 1995 (over de zwakzinnigenzorg) en Boschma uit 2003 (over de psychiatrische verpleegkunde). Beide boeken worden bestraffend weggezet; Klijn schildert volgens de auteurs de religieuzen eenzijdig af als remmende kracht en ook in de ogen Boschma hadden de religieuzen weinig belangstelling voor nieuwe medische inzichten. Beide auteurs hebben hun werk naar de zin van de auteurs van *Ex Caritate* te veel geschreven vanuit een medische optiek, waardoor het werk van de zusters niet goed uit de verf komt. Maar wat de zusters dan wél hebben bijgedragen aan de psychiatrische verpleegkunde, blijft ook in *Ex Caritate* grotendeels in nevelen gehuld.

Dat religieuzes meer in dit werkveld hebben ingebracht dan alleen hun opofferingsgezindheid, blijkt uit diverse publicaties die na 2000 zijn verschenen over de geschiedenis van de krankzinnigenverpleging of psychiatrie, waarin het werk van religieuzes helemaal niet wordt gekleineerd of genegeerd, maar op een zakelijke manier aan de orde gesteld. Deze titels komen evenwel niet in de literatuurlijst voor. Het lijkt alsof de auteurs een beetje bozig hun gelijk wilden halen en daarom literatuur die niet in het straatje paste, hebben genegeerd.

Wat daardoor in het boek een beetje mist is een antwoord op de vraag hoe de beroepspraktijk van de zusters en hun leven als kloosterling elkaar nu precies hebben beïnvloed en wat dit heeft betekend voor de ontwikkeling van de beroepspraktijk. Anders gezegd: de wisselwerking tussen roeping en beroep blijft buiten beeld. Dit wordt mede veroorzaakt doordat het werk en het kloosterleven in twee delen uit elkaar is getrokken.

De grote verdienste van *Ex Caritate* zit vooral in het tweede deel van het boek, waarin het kloosterleven wordt beschreven. Het begint met een hoofdstuk over de geestelijke leiding, waarin het spirituele leven in de congregaties wordt beschreven, evenals de grote invloed daarop van priesters, als representant van Christus. Zij waren stichter, zielzorger, biechtvader en soms ook werkgever en konden in die hoedanigheid grote macht uitoefenen, bijvoorbeeld bij het opstellen van de kloosterregel. Ook sommige zusters (vooral stichteressen) drukten echter een stempel op het spirituele leven, dat overigens van orde tot orde verschilde. De rol van de geestelijke werd na de Tweede Wereldoorlog minder dwingend. De geestelijk leider werd een geestelijk begeleider, onder meer van het democratiseringsproces dat zich overal voltrok.

Verder wordt aandacht geschonken aan het proces van intreden in en later ook uittreden uit het klooster. Dit wordt rijkelijk gelardeerd met persoonlijke getuigenissen. De (sociale) achtergrond van de aspiranten wordt daarbij uit de doeken gedaan, evenals hun motivatie – waarbij het ‘goede voorbeeld’ vaak als aanjager voor de roeping gold – en de hele organisatorische gang van zaken, van kennismaking tot en met de Eeuwige Professie. Speciale aandacht wordt geschonken aan de symboliek van de ‘Bruid van Christus’. Golfbewegingen in het aantal roepingen komen aan de orde, evenals de golfbewegingen in het aantal uittredingen. Hoewel na de jaren zestig het aantal

uittredingen sterk toenam, zijn er altijd zusters geweest die het klooster verlieten. Hun motieven om dat te doen, voor zover bekend, komen ook aan bod. Aan de vernieuwing in het kloosterleven wordt aparte aandacht besteed, evenals aan de onvermijdelijke vergrijzing. Tot slot wordt uitgebreid stilgestaan bij de laatste decennia, waarin de congregaties, die grotendeels niet langer ‘actief’ zijn in de maatschappelijke zorg en het onderwijs, op zoek zijn gegaan naar een nieuwe invulling van hun spiritualiteit.

Het boek is te omvangrijk en te rijk van inhoud om alles te beschrijven. Maar een algemene indruk laat zich wel weergeven. In hun missie de vrouwelijke religieuzen te bevrijden van de bestaande vooroordelen, zijn de auteurs na ruim duizend pagina’s geslaagd: na lezing kan men niet anders dan vaststellen dat het leven en werken van vrouwelijke religieuzen inderdaad niet in één mal valt te persen. Het is even veelzijdig als het leven van iedereen: het verschilt van tijd en plaats, van congregatie tot congregatie en van persoon tot persoon. De auteurs hebben dit caleidoscopische inzicht in een overzichtelijk geheel bijeen weten te brengen. De opbouw is helder en het boek is gemakkelijk leesbaar en overvloedig gedocumenteerd. *Ex Caritate* nodigt daarbij uit tot nieuw onderzoek waarin de kloostergeschiedschrijving wordt gecombineerd met wetenschappelijke inzichten uit de geschiedenis van de verschillende beroepspraktijken. Het is een boek om met plezier te lezen, waar niemand omheen kan die zich bezighoudt met de sociale geschiedschrijving van Nederland, of dit nu het kerkelijk leven, of één van de vele werkterreinen van de zusters – het onderwijs, de opvoeding en de zorg – betreft.

Catharina Th. Bakker, Haarlem